

- sotsialnoi ta psykholohichnoi osvity. URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80-%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE/%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D0%B2/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87-%D0%BC%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE-%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87/> (in Ukrainian).
15. *Tsikavi fakty pro Mykhaila Maksymovycha – pershoho rektora Kyivskoho universytetu*. [Interesting facts about Mykhailo Maksymovych, the first rector of Kyiv University]. *Proiekt Universytetu Hrinchenka «Slovopys»*. URL: <https://slovopys.kubg.edu.ua/tsikavi-fakty-pro-mykhajla-maksymovycha-pershoho-rektora-kyivskoho-universytetu/> (in Ukrainian).
16. Shyp N.A. (2009). *MAKSYMovyCh Mykhailo Oleksandrovych* [MAKSYMovyCH Mykhailo Olexandrovych]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 6: La-Mi* / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: V-vo "Naukova dumka". URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Maksimovych_M_O (in Ukrainian).
17. Bizmag. *Brenduvannia futbolok yak instrument dlia biznesu* [T-shirt branding as a business tool]. URL: <https://bizmag.com.ua/brenduvannya-futbolok-yak-instrument-dlya-biznesu/> (in Ukrainian).
18. Ipsos Public Affairs. Anholt Ipsos Nation Brands Index (NBI). URL: https://www.ipsos.com/sites/default/files/19-05-50_Anholt_v2.pdf

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2024.34.11>

УДК 94 (470): 141+377.031: 327.2+32.019.51

Ярослав МОТЕНКО

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-5983-2432
Email: motenkoyaroslav@gmail.com

Євгенія ШИШКІНА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-8599-5518
Email: zhshk@ukr.net

ОСВІТНЯ КОНЦЕПЦІЯ «РУССКОГО МІРА» ЯК ЗБРОЯ РОСІЙСЬКОГО НЕОІМПЕРІАЛІЗМУ

Анотація. Російсько-українська війна 2014–2024 рр. зумовила активізацію інформаційного протиборства у всіх сферах життя сучасного суспільства. Одним з провідних напрямів застосування зусиль держави-агресора стала трансформація власної системи освіти та поширення її впливу у міжнародному інформаційному просторі. На початку XXI ст. в російській федерації розпочався масштабний соціально-політичний експеримент покликаний змінити світогляд її населення. Проголошення російським політичним істеблішментом власної країни окремою цивілізацією, що має месіанські завдання світового масштабу, зумовило необхідність пошуку ним нової освітньої парадигми, яка б забезпечила успішну рецепцію ідеології «руського міра» учасниками освітнього процесу. Новими світоглядними координатами навчання мають стати клерикальність, мілітаризм та ксенофобія. Кінцевим результатом подібного навчально-виховного процесу має стати формування у його учасників імперської ідентичності. Таким чином, російська освітня концепція де-факто є різновидом інформаційно-психологічної зброї. Реалізація її положень дозволить росії отримати в недалекому майбутньому потужний людський ресурс для продовження агресивного зовнішньополітичного курсу. Таким чином, постає необхідність у пошуку відповідних ефективних ін-

струментів протидії російському впливу в освітньому просторі. Метою пропонованої наукової розвідки є розкрити особливості використання ідеології «русского міра» як організаційного чинника неоімперської концепції освіти, що має сприяти протидії антиукраїнським інформаційним деструктивним впливам.

Ключові слова: російсько-українська війна, інформаційна війна, інформаційно-психологічна зброя, російська агресія, імперська ідентичність, російська православна церква.

Yaroslav MOTENKO

PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and History of
Science, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

Yevheniia SHYSHKINA

PhD, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and
History of Science, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

THE EDUCATIONAL CONCEPT OF "RUSSIAN WORLD" AS A WEAPON OF RUSSIAN NEO-IMPERIALISM

Abstract. *The Russian-Ukrainian war of 2014–2024 led to the intensification of the information struggle in all spheres of life in modern society. One of the leading directions of the aggressor state's efforts was the transformation of its own education system and the spread of its influence in the international information space. At the beginning of the 21st century in the Russian Federation, a large-scale socio-political experiment was launched to change the worldview of its population. The declaration by the Russian political establishment of its own country as a separate civilization with messianic tasks of a global scale made it necessary to search for a new educational paradigm that would ensure the successful reception of the ideology of the "Russian World" by participants in the educational process. Clericalism, militarism, and xenophobia should become the new worldview coordinates of education. The final result of such an educational process should be the formation of an imperial identity among its participants. Thus, the Russian neo-imperial educational concept is de facto a kind of information-psychological weapon. The implementation of its provisions will allow Russia to obtain in the near future a powerful human resource for continuing an aggressive foreign policy course. Thus, there is a need to find appropriate and effective tools for countering Russian influence in the educational space. The purpose of the proposed research is to reveal the peculiarities of the use of the ideology of the "Russian World" as an organizational factor of the neo-imperial concept of education, which should contribute to counteracting anti-Ukrainian informational destructive influences.*

Keywords: *Russian-Ukrainian war, information war, information-psychological weapons, Russian aggression, imperial identity, Russian Orthodox Church.*

Постановка проблеми. Ухвалення Верховною Радою України Закону «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» від 20 серпня 2024 р. стало важливим кроком для української політичної еліти та громадянського суспільства на шляху до звільнення національного духовно-культурного та інформаційно-освітнього простору від соціально-деструктивних наративів російських релігійних та освітніх інституцій. Проте проблема негативного впливу російського освітнього середовища на процес формування національної ідентичності молоді залишається актуальною для тимчасово окупованих росією територій України. Злободенним питанням є пошук засобів протидії латентному інвазійному впливу російської освітньої галузі у міжнародному освітньому просторі. Також відзначимо, що на сучасному етапі панівний режим в Росії реалізує соціальні технології, у тому числі й освітні, які активно впливають на мілітаризацію масової свідомості суспільства. Освітнє середовище російської федерації стрімкими темпами перетворюється на ретранслятор провладної політичної пропаганди. Середня і

вища школа країни-агресора спонукають молодь до опанування компетенціями, що є необхідними для військової служби. Важливе місце у вихованні російського юнацтва посідає формування українофобських настроїв та критично негативного ставлення до ідеї української державності. Аналіз наукової, науково-публіцистичної літератури та повідомлень засобів масової інформації дозволяє стверджувати, що в середньостроковій перспективі в російській федерації має відбутися реорганізація системи освіти, спрямована на систематизоване засвоєння молоддю ідеології «русского міра». Реалізація подібної освітньої концепції у Росії обумовлюватиме затяжний перебіг російсько-української війни.

Аналіз наукових публікацій. Історіографію проблеми умовно можна розділити на три групи. До першої групи ми відносимо праці, присвячені вивченню історичного досвіду використання системи освіти як інформаційно-психологічної зброї. Події, пов'язані з розгортанням російсько-української війни у 2014–2021 рр., зумовили появу низки наукових праць, автори яких вивчали питання політизації та мілітариза-

ції освіти [3; 4; 10; 26]. До другої групи ми відносимо праці, присвячені вивченню методичних та дидактичних аспектів реалізації освітньої концепції «русского міра» в росії [13; 24]. Третя група робіт складається з досліджень, що містять аналіз ідеологічної концепції «русского міра» та системи його цінностей [5; 23; 27]. Джерелами пропонованого дослідження було обрано веб сайти, які своїм змістом ідеологічно пов'язані з контентом мережевих спільнот «русского міра».

Мета статті. Метою пропонованої наукової розвідки є розкрити особливості використання ідеології «русского міра» як організаційного чинника неоімперської концепції освіти.

Виклад основного матеріалу. Після поразки проросійських сил в Україні під час Помаранчевої революції 2004–2005 рр., у росії розпочалося випробовування політичної технології у вигляді концепції «русского міра». Вона мала сприяти реалізації експансіоністської зовнішньої політики росії на пострадянському просторі. В основу концепції було покладено використання російської мови, православної віри та російських історичних міфів як чинників, що мали викликати лояльність російськомовного населення СНД і далекого закордоння до зовнішньополітичних інтересів російської федерації. Таким чином, сфера освіти для поширення впливу «русского міра» мала першочергове значення. Російські політтехнологи вдало використали можливості, надані інтернет-технологіями. Одним із перших запрацював вебпортал «русский вік», завданням якого була підтримка позитивного політичного та соціокультурного іміджу росії серед російськомовного населення інших країн [19]. У 2005 р. було створено Інститут російського закордоння, який виконував роль посередника у зв'язках між державними структурами російської федерації і російськомовним населенням інших країн [18]. З 2010 р. почав діяти Фонд підтримки публічної дипломатії імені О.М. Горчакова, який мав сприяти «просуванню освітніх програм у сфері міжнародних відносин» [25]. Згодом було введено в дію вебресурси «Освіта російською», «Культура росії», «Музеї росії», російський загальноосвітній портал, «російська мова для дітей за кордоном», електронна бібліотека «російська література й фольклор», портал «Безсмертний полк русского міра». Як наслідок, вже на початку 2000-х рр. «русский мір» мав ознаки мережевої трансконтинентальної соціокультурної спільноти. До її характерних особливостей належали: добровільність участі та швидка адаптація до світових суспільно-політичних та економічних змін. Члени подібних мережевих спільнот виступали як носії цінностей російської культури та водночас як ретранслятори проросійських політичних наративів. Творці мережевих спільнот «русского міра» надавали величезного значення популяризації російської мови. На їхню думку, саме опанування російською мовою допомагає людині стати повноцінним членом «русского міра». Протягом 2015 р. у російській федерації було ухвалено

«Концепцію державної підтримки та просування російської мови за кордоном» та концепцію «російська школа за кордоном» [8; 9]. Популяризація освіти російською мовою відбувалася через відкриття російськомовних шкіл в інших країнах, навчання іноземців безпосередньо на території росії та завдяки дистанційній освіті. Згідно з даними Центру міжнародного співробітництва Міністерства освіти російської федерації за межами росії зараз працюють 27 тис. російськомовних освітніх закладів [7]. Для залучення іноземних студентів до навчання у росії масштабну агітаційну компанію розгорнули Міністерство закордонних справ російської федерації та Федеральне агентство у справах Співдружності Незалежних Держав, співвітчизників, що проживають за кордоном і з міжнародного гуманітарного співробітництва (росспівробітництво). Спільними зусиллями ними було створено вебпортал Study in russia, який надає іноземцям інформацію про стан вищої освіти у російській федерації і допомагає вступати до російських вишів. З метою популяризації російської мови та літератури у 2014 р. Державний інститут російської мови ім. О.С. Пушкіна розпочав проєкт із формування вебмережі «Інститут Пушкіна», завданням якої є забезпечення дистанційного вивчення російської мови у міжнародному масштабі. У 2022 р. мережа «Інститут Пушкіна» налічувала 130 партнерських організацій із 50 країн світу [20]. Одним із помітних успіхів пропагандистів «русского міра» став запуск у вересні 2014 р. порталу «Освіта російською», на якому зареєструвалися понад 1 млн. учасників [15].

Напередодні вторгнення російських військ до Криму у 2014 р. на території України спостерігалася активна діяльність російських державних структур, що була спрямована на видання російськомовної навчально-методичної літератури, підтримку процесу перепідготовки вчителів російської мови та розвиток технологій дистанційної освіти. Планувалося також відкриття російськомовних шкіл, які мали функціонувати при посольствах росії та представництвах росспівробітництва. Станом на 2013 р. в Україні із 19070 загальноосвітніх шкіл викладання російською здійснювалося в 1256. Найбільше шкіл із російською мовою навчання було в АР Крим (343), Донецькій (200) та Луганській (151) областях. В Україні у м. Севастополь діяли філії Московського державного університету ім. М. Ломоносова, Московської академії праці та соціальних відносин, Новоросійської державної морської академії, Санкт-Петербурзького гуманітарного університету профспілок, Саратовського державного соціально-економічного університету [24, с. 36]. Можемо констатувати, що недостатня увага України до захисту свого освітньо-інформаційного простору була однією з передумов успіху росії в Криму та на Донбасі у лютому-травні 2014 р. Поряд із цим зазначимо, що вплив структур «русского міра» не обмежувався південним сходом України. Представництва росспівробітництва пра-

цювали у Києві та Одесі. Вони мали сприяти збереженню вивчення російської мови у системі освіти України, організувати заходи з популяризації російської культури та співпрацювати з громадськими об'єднаннями співвітчизників. Загалом в Україні станом на 2014 р. діяло 142 організації, пов'язані з росспівробітництвом. Серед них відверто словидували українофобські настрої Союз православних громадян України, Український філіал Інституту країн СНД, Всеукраїнський правозахисний громадський рух «російськомовна Україна», Міжнародна громадська організація «Вірне козацтво», Всеукраїнська громадська організація «За Україну, Білорусь і росію». Поряд з ними у Києві, Горлівці, Дніпропетровську, Донецьку, Запоріжжі, Кривому Розі, Луганську, Миколаєві, Одесі, Рівному, Харкові, Херсоні діяли так звані російські центри, що належали Фонду «руській мір». Фонд було створено у 2007 р. за наказом президента росії. Його співзасновниками були Міністерство закордонних справ і Міністерство освіти та науки російської федерації. Центри розташовувалися в обласних наукових бібліотеках та вищих навчальних закладах і пропагували російські освітні проєкти [24, с. 41]. Осередками російської пропаганди в українських бібліотеках та російськомовних школах були кабінети «руського міра», що теж належали Фонду. Усього в Україні діяли дев'ять таких кабінетів — у містах Балаклія, Валки, Вовчанськ, Золочів, Ізюм, Червоноград, Миколаїв, Севастополь, Херсон.

Із часом завдання «руського міра» були розширені, до них було включено ідеологічне обґрунтування необхідності російської економічної та військової експансії згідно з філософсько-політичною доктриною євразійства. У процесі підготовки та розгортання російської збройної агресії проти України у публічному і науковому дискурсах країни-агресора було ініційовано дискусію щодо історичного значення імперської спадщини у політичній культурі росії [6; 11; 21]. Як наслідок, у масову свідомість російського суспільства було впроваджено ідею про історичну обумовленість імперської форми державного устрою для росії. Лише імперія як територіальна державна система проголошувалася єдино прийнятною формою існування для росії у XXI ст. Однак заклик до відновлення кордонів колишньої російської імперії передбачав реалізацію державою соціальних технологій, спрямованих на формування у російського суспільства психологічної готовності до існування в умовах перманентної війни. Таким чином, перед органами державної пропаганди, медіасферою і системою освіти у російській федерації постало завдання виховання у російського соціуму імперської ідентичності. Усвідомлення важливості особистої належності до політичної спільноти, яка здійснює силову реструктуризацію геополітичного простору Євразійського континенту повинно було стати визначальною якісною ознакою зразкового громадянина росії. Тому підкреслення винятковості росіянина як

перетворювача світу стало провідною темою офіційного нарративу Кремля. У 2020 р. президент росії у своєму публічному виступі оголосив, що вважає її окремою цивілізацією. Розвиваючи ідею про природну винятковість росіян, він заявив, що вони мають інший у порівнянні з мешканцями Заходу «генетичний і культурно-моральний код» [16]. Згодом широка громадськість дізналася від В. Путіна про пасіонарність російської нації і її історичне призначення змінити чинний світовий порядок. Він був переконаний, що на цьому шляху громадяни його країни мали демонструвати патріотизм і готовність до самопожертви.

У 2018 р. у росії розпочалося громадське обговорення «Національної доктрини освіти», яка до 2022 р. зазнала чотири редакції. Остання з них була зумовлена необхідністю врахувати положення указу президента російської федерації від 09.11.2022 № 809 про збереження і зміцнення традиційних російських духовно-моральних цінностей [17]. Паралельно відбувалася робота над «Концепцією виховання людини в російській федерації» [22]. У підсумку Концепція пропонувала зосередитися на вихованні особистості, для якої у системі цінностей сім'я і свобода поступалися першій концептам «Віра», «Народ», «Вітчизна». Слід відзначити, що шляхи реалізації Доктрини та Концепції у цих документах було прописано нечітко, вибір технологій виховання взагалі делегувався освітнім організаціям без будь-якої конкретики.

Дидактичні особливості виховання зразкової людини «руського міра» згодом проявила російська православна церква московського патріархату. Структури рпц є важливим інструментом ретрансляції та роз'яснення державних ініціатив у російському суспільстві. На сучасному етапі рпц володіє досить значними інформаційними та освітніми ресурсами: 199 єпархіальних сайтів, 337 сайтів монастирів, 1445 сайтів храмів, 96 сайтів духовних академій і семінарів, 1125 сайтів православних засобів масової інформації [2, с. 105]. У розпорядженні московського патріархату перебувають 5 академій та 50 семінарій, де навчаються близько 14 тис. осіб [14]. Згідно з результатами соціологічних досліджень Інституту соціально-політичних досліджень російської академії наук у 2012 р. 55% опитаних респондентів висловили довіру до церкви. У 2015 р. 47% опитаних всеросійським центром громадської думки поставилися схвально до чинної практики відносин церкви та держави [1, с. 82–83]. Тому саме рпц виступила як співавтор освітньої концепції «руського міра», яка має бути реалізована у середньостроковій перспективі в росії. Основні положення цієї доктрини було викладено у Наказі XXV Всесвітнього народного собору «Сучасність і майбутнє руского міра» від 27–28 листопада 2023 р., який було затверджено 27 березня 2024 р. [12]. Першочерговим завданням світської освіти та виховання у цьому документі названа так звана «суверенізація національної системи освіти». На практиці це означає

відмову від використання закордонного педагогічного досвіду. Об'єктом, що потребує особливої уваги, проголошено блок соціально-гуманітарних дисциплін. Саме викладачі-суспільствознавці повинні будуть виховувати у своїх підопічних «російську цивілізаційну ідентичність» та допомагати засвоювати «російські духовно-моральні цінності». Попереду російських гуманітаріїв чекає багато роботи, адже їм доведеться здійснити «критичний перегляд західних наукових теорій та шкіл» і визначити серед них «шкідливі» з метою подальшого усунення з навчальних програм. Пролунав заклик до «ревізії масиву гуманітарних знань» оскільки серед них є такі, що не відповідають «моральним цінностям російської цивілізації».

У громадсько-виховній роботі значне місце ідеологи рпц надають адміністративному примусу. Виховання пошани до традиційних сімейних цінностей має базуватися на усвідомленні індивідом неминучого адміністративного або кримінального покарання у випадку толерантного ставлення до ЛГБТ-спільнот. На думку діячів рпц ідеальним середовищем для виховання людини «руського міра» є аграрні приміські поселення, куди до 2050 р. у примусовому порядку має бути переселене 80% населення росії.

Формування мілітаристського світогляду є важливим компонентом виховання людини «руського міра». Ідеологи рпц пропонують вважати російсько-українську війну «Священною війною», спрямованою проти натиску глобалізму та «сатанізму колективного Заходу». Для мешканців «руського міра» розв'язання українського питання передбачає ліквідацію української державності та встановлення російського окупаційного режиму на всій території України.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на початку XXI ст. російська політична еліта остаточно обрала євразійство як неоімперіалістичну доктрину зовнішньополітичного курсу власної держави. Одночасно було розпочато втілення в життя політичної технології на основі концепції «руського міра», яка мала забезпечити державі-агресору підтримку російськомовного населення інших країн. Протягом останніх двадцяти років в росії відбулося утвердження політичного режиму, який почав використовувати політтехнологію «руського міра» також і проти власного населення. Одним із головних її аспектів став вплив на сферу освіти і виховання. Вивчення наявних джерел свідчить, що в середньостроковій перспективі система освіти російської федерації буде спрямована на формування в учнівській молоді імперської ідентичності. Однією з головних компонент освітньої концепції «руського міра» є клерикальність. Це передбачає активне втручання рпц московського патріархату у формування освітньої концепції з метою зміцнити альянс кліру і влади. Саме духовенство рпц виступає за фронтальну переоцінку сучасної освітньої парадигми в росії і її «очищення» від досягнень іноземної філософської та педагогічної думки.

Ксенофобія загрожує стати моральною нормою і повсякденною практикою для учнівської та студентської спільноти росії. Несприйняття інтелектуальної спадщини західноєвропейської цивілізації неминуче буде провокувати регресивні явища в освітній сфері росії і її повернення до найпотворніших практик, властивих освітнім системам тоталітарних політичних режимів XX ст. Необхідність силового розв'язання українського питання використовується російським істеблшментом та вищим духовенством як стимул для активного впровадження соціальних технологій (проголошення «священної війни») з метою мілітаризації суспільної свідомості. У підсумку слід відзначити, що ідеологія «руського міра» зазнала певних змін. Якщо раніше з потенційними прихильниками «руського міра» відповідні проросійські організації намагалися загравати, імітуючи демократичні переконання у дусі «гуманних цінностей високої російської культури», то новації у сфері освіти, запропоновані XXV Всесвітнім народним собором, засвідчили, що спільнота «руського міра» переходить до етапу неприхованого жорсткого контролю з боку російських органів державної влади та структур рпц московського патріархату.

1. Багаева К.А. Государственно-религиозные взаимоотношения в современном российском обществе. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2016. Вып. 3. С. 82–90. URL: <https://journals.bsu.ru/journals/filosofiya/?issue=3&rus>
2. Баранов Н.А. Взаимодействие церкви и государства в современной России. *Человек. Сообщество. Управление*. 2009. №4. С. 97–108. URL: <https://chsu.kubsu.ru/index.php/ru/archive-n/2009/2009-4>
3. Гобозашвілі А. Теоретичні засади виховання і освіти в Німеччині в 1933-1945 рр. *Педагогічні науки*. 2018. № 71. С. 71–76. URL: <http://dSPACE.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17823/1/14.pdf>
4. Гогохія Н.Т. Політизація та мілітаризація сфери дитячого дозвілля у радянській Україні 1929–1939 рр. *Наукові записки НАУКМА. Історичні науки*. 2021. Т. 4. С. 29–38. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21780>
5. Грабовська І. Путінізм як конфліктогенний фактор світового значення та українська специфіка його проявів. *Українознавчий альманах*. 2019. Т. 24. С. 114–118. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/325>
6. Грачев Н.И. Россия как империя: между прошлым и будущим. *Вест. Волгогр. акад. МВД России*. 2013. № 3. С.153–160. URL: <http://vamvd.ru/vestnik/arhiv/26.pdf>
7. Елков Игорь. Сколько русских школ осталось в мире и где их больше всего. *Информационный*

- портал фонда «Русский мир». 2023, 29 ноября. URL: <https://russkiymir.ru/publications/320399/>
8. Концепция «Русская школа за рубежом»: утверждена Президентом РФ 4 ноября 2015 г. *Информационно-правовой портал Гарант.Ру*. 2015, 23 ноября. URL: <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/71145980/>
 9. Концепция государственной поддержки и продвижения русского языка за рубежом: утверждена Президентом РФ 3 ноября 2015 г. *Информационно-правовой портал Гарант.Ру*. 2015, 23 ноября. URL: <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/71145978/>
 10. Култаева М. Філософія освіти і виховання Третього рейху: витоки, політико-ідеологічні контексти та концептуальні конструкти. *Філософія освіти*. 2018. № 1 (22). С. 25–87. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29198/Kultaieva.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
 11. Морозов И.Л. Имперская традиция как основа эффективности национальной политики России. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 5. С. 215–220. URL: <http://elibrary.ru/download/26297891>
 12. Наказ XXV Всесвітнього російського народного собору «Сьогоднішня та майбутня російського міра»: Документи конфесій. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2024, 28 березня. URL: https://risu.ua/ru/nakaz-xxv-vsemirnogo-russkogo-narodnogo-sobora-nastoyashchee-i-budushchee-russkogo-mira_n147176
 13. Обушний М., Грабовська І. Етнокультурна діяльність російської діаспори як «парасоля» для просування політичних інтересів РФ та внутрішня загроза в Україні. *Українознавчий альманах*. 2021. Т. 29. С. 124–134. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/434/419>
 14. Духовное образование. *Официальный сайт Московской патриархии*. URL: <https://patriarch.patriarchia.ru/dukhovnoe-obrazovanie/>
 15. Портал «Образование на Русском». URL: <https://pushkininstitute.ru>
 16. Президент России. Встреча с общественностью Крыма и Севастополя. *Официальные сетевые ресурсы Президента России. События*. 2021, 18 марта. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/65172>
 17. Об утверждении Основ государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей: Указ Президента Российской Федерации № 809 от 09.11.2022. *Официальные сетевые ресурсы Президента России. Документы*. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/48502>
 18. Россия и соотечественники. *Информационно-аналитический портал Института Русского зарубежья*. URL: <https://russkie.org/about/>
 19. Русский век. Портал для российских соотечественников. URL: <https://ruvek.mid.ru>
 20. Сайт Государственного института русского языка им. А.С. Пушкина. URL: <https://www.pushkin.institute/sveden/inter/>
 21. Скорик А.П., Невеселов А.А. Империя как форма государства: концепт и российский дискурс. *Северо-Кавказский юридический вестник*. 2019. №2. С. 15–28. URL: <http://vestnik.uriu.ranepa.ru/index.php/vestnik/issue/view/46>
 22. Слободчиков В.И. Как воспитать человека Русского мира? *Русская народная линия. Информационно-аналитическая служба*. 2022, 7 декабря URL: https://ruskline.ru/politnews/2022/12/07/kak_vospitat_cheloveka_russkogo_mira
 23. Смолий В., Якубова Л. Історичний контекст формування проекту російський мир та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: Аналітична записка/ НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2018. 144 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013907>
 24. Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. / С.І. Здіюрук, В.М. Яблонський, В.В. Токман [та ін.]; за ред. В.М. Яблонського та С.І. Здіюрука. Київ: НІСД, 2014. 80 с. URL: https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2014-07/Russian_world-7bd19.pdf
 25. Фонд Горчакова. URL: <https://gorchakovfund.ru>
 26. Якимчук О.І. Основні ознаки та суперечності розвитку української освіти за радянського періоду. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2018. Випуск 3–4. С. 188–201. URL: <https://multiver-sum.com.ua/index.php/journal/issue/view/>
 27. Якубова Л., Головка В., Примаченко Я. Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: Аналітична доповідь / Відп. ред. В. Смолий. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2018. 227 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013906>

References

1. Bagaeva K.A. (2016). *Gosudarstvenno-religioznye vzaimootnosheniya v sovremenном russijskom obshchestve* [State-Religious Relations in Modern Russian Society]. *Vestnik Buryatskogo gosudarstvennogo universiteta*. #3. Pp. 82–90. URL: <https://journals.bsui.ru/journals/filosofiya/?issue=3&rus> (in Russian).
2. Baranov N.A. (2009). *Vzaimodejstvie cerkvi i gosudarstva v sovremennoj Rossii* [Interactions between Church and State in Modern Russia]. *Chelovek. Soobshchestvo. Upravlenie*. #4. Pp. 97–108. URL: <https://chsu.kubsu.ru/index.php/ru/archivn/2009/2009-4> (in Russian).

3. Gobozashvili A. (2018). *Teoretichni zasady vikhovannya i osviti v Nimechchini v 1933–1945 rr.* [Theoretical Foundations of Upbringing and Education in Germany in 1933–1945]. *Pedagogichni nauki.* #71. Pp. 71–76. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17823/1/14.pdf> (in Ukrainian).
4. Gogokhiya N.T. (2021). *Politizatsiya ta militarizatsiya sferi dityachogo dozvillya u radyanskii Ukraini 1929–1939 rr.* [The Politicization and Militarization of Children's Leisure in Soviet Ukraine in 1929–1939]. *Naukovi zapiski NaUKMA. Istorichni nauki.* # 4. Pp. 29–38. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21780> (in Ukrainian).
5. Grabovska I. (2019). *Putinizm yak konfliktogennii faktor svitovogo znachennya ta ukraïnska spetsyfika yogo proyaviv* [Putinism as a Conflictogenic Factor of Global Importance and the Ukrainian Specificity of Its Manifestations]. *Ukraïnoznavchii almanakh.* 24. Pp. 114–118. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/325> (in Ukrainian).
6. Grachev N.I. (2013). *Rossiya kak imperiya: mezhdru proshlym i budushchim* [Russia as an Empire: Between Past and Future]. *Vest. Volgogr. akad. MVD Rossii.* #3. Pp. 153–160. URL: <http://va-mvd.ru/vestnik/arkhiv/26.pdf> (in Russian).
7. Elkov Igor'. (2023). *Skol'ko russkikh shkol ostalos' v mire i gde ikh bol'she vsego* [How Many Russian Schools Are Left in the World and Where There Are the Most of Them]. *Informacionnij portal fonda «Russkij miR».* 29 noyabrya. URL: <https://russkiymir.ru/publications/320399/> (in Russian).
8. *Koncepciya «Russkaya shkola za rubezhom»* [The Russian School Abroad Concept]. (2015). *Utverzhdena Prezidentom RF 4 noyabrya 2015 g. Informacionno-pravovoj portal Garant.Ru.* 23 noyabrya. URL: <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/71145980/> (in Russian).
9. *Koncepciya gosudarstvennoj podderzhki i prodvizheniya russkogo yazyka za rubezhom* [Concept of State Support and Promotion of the Russian Language Abroad]. (2015). *Utverzhdena Prezidentom RF 3 noyabrya 2015 g. Informacionno-pravovoj portal Garant.Ru.* 2015, 23 noyabrya. URL: <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/71145978/> (in Russian).
10. Kultaeva M. (2018). *Filosofiya osviti i vikhovannya Tretogo reikhu: vitoki, politiko-ideologichni konteksti ta kontseptualni konstrukti* [Philosophy of Education and Upbringing in the Third Reich: Origins, Political and Ideological Contexts, and Conceptual Constructions]. *Filosofiya osviti.* #1 (22). Pp. 25–87. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29198/Kultaieva.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (in Ukrainian).
11. Morozov I.L. (2012). *Imperskaya tradiciya kak osnova ehffektivnosti nacional'noj politiki Rossii* [Imperial Tradition as a Basis for the Effectiveness of Russia's National Policy]. *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya.* #5. Pp. 215–220. URL: <http://elibrary.ru/download/26297891> (in Russian).
12. *Nakaz XXV Vsesvitnogo rosiiskogo narodnogo soboru «Sogodennya ta maibutne russkogo mira»* [Order of the 25th World Russian People's Council "Present and Future of the Russian World"]. (2024). *Dokumenty konferentsii. Religiino-informatsiina sluzhba Ukraini.* 28 bereznya. URL: https://risu.ua/ru/nakaz-xxv-vsemirnogo-russkogo-narodnogo-sobora-nastoyashchee-i-budushchee-russkogo-mira_n147176 (in Ukrainian).
13. Obushnii M., Grabovska I. (2021). *Yethnokulturna diyalnist rosiiskoi diaspori yak «parasolya» dlya prosuvannya politichnikh interesiv RF ta vnutrishnya zagroza v Ukraini* [Ethno-Cultural Activities of the Russian Diaspora as an „Umbrella“ for Promoting Russia's Political Interests and the Internal Threat in Ukraine]. *Ukraïnoznavchii almanakh.* #29. Pp. 124–134. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/434/419> (in Ukrainian).
14. *Duhovnoe obrazovanie* [Spiritual Education]. *Oficial'nyj sajt Moskovskoj patriarkhii.* URL: <https://patriarch.patriarchia.ru/dukhovnoe-obrazovanie/> (in Russian).
15. *Portal «Obrazovanie na Russkom»* [„Education in Russian“ Portal]. URL: <https://pushkininstitute.ru> (in Russian).
16. *Prezident Rossii. Vstrecha s obshchestvennost'yu Kryma i Sevastopolya* [President of Russia. Meeting with the Public of Crimea and Sevastopol]. (2021). *Oficial'nye setevye resursy Prezidenta Rossii. Sobytiya.18 marta.* URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/65172> (in Russian).
17. *Ob utverzhdenii Osnov gosudarstvennoj politiki po sokhraneniyu i ukrepleniyu tradicionnykh rossijskikh dukhovno-nravstvennykh cennostej* [On Approval of the Fundamentals of State Policy for Preserving and Strengthening Traditional Russian Spiritual and Moral Values]. (2022). *Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii № 809 ot 09.11.2022. Oficial'nye setevye resursy Prezidenta Rossii. Dokumenty.* URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/48502> (in Russian).
18. *Rossiya i sootcheststvenniki* [Russia and Compatriots]. *Informacionno-analiticheskij portal Instituta Russkogo zarubezh'ya.* URL: <https://russkie.org/about/> (in Russian).
19. *Russkij vek* [Russian Century]. *Portal dlya rossijskikh sootcheststvennikov.* URL: <https://ruvek.mid.ru> (in Russian).
20. *Sajt Gosudarstvennogo instituta russkogo yazyka im. A.S. Pushkina* [Website of A.S. Pushkin State Institute of Russian Language]. URL: <https://www.pushkin.institute/sveden/inter/> (in Russian).
21. Skorik A.P., Neveselov A.A. (2019). *Imperiya kak forma gosudarstva: koncept i rossijskij diskurs* [Em-